

ในภาคเหนือของประเทศไทย ในเขตพื้นที่ราบได้มีการสืบทอดวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำมาจนถึงปัจจุบัน ในรูปของระบบชลประทานชุมชน ที่เรียกกันว่า “ระบบเหมืองฝาย” มีพัฒนาการมายาวนานกว่า 700 ปี ควบคู่กับสังคมภาคเหนือ และเป็นที่ยึดและยอมรับว่าเป็นระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของวัฒนธรรมท้องถิ่นและการพึ่งพาตนเองของคนในชุมชน ซึ่งภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของภาคเหนือเท่าที่ผ่านมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา สังคมภาคเหนือก็ได้รับผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นได้ส่งผลกระทบต่อองค์กรและวัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิม ทำให้ศักยภาพของวัฒนธรรมชุมชนคลายความเข้มแข็งลงรวมทั้งขาดองค์ความรู้ใหม่ ๆ และข้อมูล ข่าวสารในการปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ในการศึกษารั้งนี้ จึงเป็นการศึกษาเบื้องต้นถึงผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นในภาคเหนือต่อวัฒนธรรมการจัดการทรัพยากรของชุมชน โดยเป็นการศึกษาแบบกรณีศึกษาชุมชนในเขตพื้นที่ราบ มีวัตถุประสงค์ในการวิจัย

- (1) ศึกษาถึงผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมต่อวัฒนธรรมการจัดการทรัพยากรชุมชนในเขตชุมชนพื้นที่ราบ
- (2) ศึกษาถึงรูปแบบการปรับตัวของวัฒนธรรมชุมชนทางด้านการจัดการทรัพยากรต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตชุมชนพื้นที่ราบ
- (3) เพื่อหาแนวทางในการส่งเสริมศักยภาพของวัฒนธรรมชุมชน เผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัดการทรัพยากรอย่างความยั่งยืน

การศึกษาในรูปแบบของการศึกษาแบบกรณีศึกษา โดยใช้ข้อมูลในเชิงปริมาณและคุณภาพ วิธีการเก็บข้อมูล มีการใช้แบบสอบถามและแบบสัมภาษณ์ในการเก็บข้อมูล กับกลุ่มผู้นำและสมาชิกภายในชุมชน

พื้นที่ศึกษาชุมชนในเขตพื้นที่ราบ อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ หน่วยการวิเคราะห์ ใช้กรณีศึกษา ฝายคอนปิ่นและองค์กรเหมืองฝายของฝายคอนปิ่น อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่

ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมภาคเหนือที่ส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมการจัดการทรัพยากรชุมชนของอำเภอสันป่าตอง สามารถแบ่งออกได้ 2 ปัจจัย คือ ปัจจัยภายนอก จะประกอบด้วย การพัฒนาสภาพเศรษฐกิจและสังคม เน้นแนวทางการพัฒนาด้านการเกษตรกรรมเป็นหลัก การพัฒนาความเป็นเมือง การเปลี่ยนสภาพการถือครองพื้นที่เกษตร ไปเป็นพื้นที่นอกการเกษตรกรรม และการพัฒนาการเมืองการปกครอง ทางอบต. เข้ามาช่วยเหลือและสนับสนุนแต่ปัจจุบันยังมีปัญหาเรื่องงบประมาณและการประสานงาน และปัจจัยภายใน

คือ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ที่ดิน ไปสู่กิจกรรมนอกภาคเกษตรเกิดและเปลี่ยนแปลงรูปแบบการทำการเกษตร จากการทำนาข้าวไปสู่สวนผลไม้มีมากขึ้น และสาเหตุของการลดลงและขาดแคลนแรงงานเกษตรในพื้นที่อำเภอสันป่าตองพบว่าส่วนหนึ่งมาจากการออกไปรับจ้างทั้งในภาคเกษตรและในโรงงานอุตสาหกรรมและสาเหตุจากโรคเอดส์ ซึ่งตัวเลขไม่สามารถระบุได้อย่างชัดเจน

ผลกระทบต่อระบบเหมืองฝายในพื้นที่ศึกษา กรณีศึกษา: ฝายคอนป็น อำเภอสันป่าตอง กล่าวได้ว่าเงื่อนไขสำคัญที่ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปคือ การขยายตัวในการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจเพิ่มมากขึ้นในบริเวณฝายตัวบนของกลุ่มน้ำแม่วาง ทำให้ปริมาณน้ำลดน้อยแทบไม่เพียงพอต่อการเพาะปลูกหน้าแล้ง ส่งผลต่อ

1. การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางวัฒนธรรม ที่ความเป็นชุมชนเหมืองฝายคงอยู่แต่อุดมการณ์และหลักการมีการปรับเปลี่ยนดังนี้ การแบ่งปันและกระจายประโยชน์อย่างยุติธรรม อุดมการณ์ความเป็นธรรมยังคงอยู่แต่ในทางปฏิบัติการกระจายผลประโยชน์อย่างไม่เท่าเทียมกัน อำนาจในการตัดสินใจและการพึ่งตนเองเริ่มลดน้อยลง เพราะส่วนใหญ่เกษตรกรต้องพึ่งพาระบบตลาดมากขึ้น แล้วไม่สามารถควบคุมได้ และ ระบบการผลิตพืชเพื่อการตลาด เป็นส่วนหนึ่งที่ก่อให้เกิดความร่วมมือกันและช่วยเหลือกันลดน้อยลง การจ่ายเงินสดแทนหรือการจ้างแรงงานแทน รวมทั้งรูปแบบการใช้น้ำส่วนบุคคลอย่างน้ำบาดาล และพิธีกรรม มีความสำคัญน้อยลง เป็นเพียงแต่รูปแบบแต่ขาดสำนึกที่ร่วมมือกันในการใช้และบำรุงรักษาแหล่งน้ำหรือเหมืองฝาย

2. การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการบริหารจัดการ สำหรับองค์กร ได้มีการปรับขนาดขององค์กรใหญ่ขึ้น ซึ่งเดิมอาจมีเพียงหัวหน้าเหมือง ฝายและผู้ช่วยอีก 1-2 คน เท่านั้น และเป็นการเลือกกันเองในกลุ่ม ปัจจุบันมีการตั้งกลุ่มเป็นทางการ และกำนันผู้ใหญ่บ้านมาเป็นคณะกรรมการร่วม นอกจากนั้นยังมีค่าตอบแทนกลุ่มบริหารน้ำ เป็นเงินสด

2. รูปแบบการบริหารจัดการ โดยการจัดสรรน้ำ เป็นระบบหมุนเวียนที่มีความซับซ้อนมากขึ้น การระดมทรัพยากรชุมชน มีการพึ่งพาหน่วยงานของรัฐมากขึ้นและใช้การระดมเงินสดมากกว่าแรงงานการบำรุงรักษาระบบ มีการปรับในเรื่องของกฎเกณฑ์ในการดูแลรักษา ระบบเข้มงวดมากขึ้น และการแก้ไขข้อขัดแย้ง โดยการพึ่งพิงผู้นำที่เป็นทางการอย่างกำนันผู้ใหญ่บ้านมากขึ้น และ เข้ามาเป็นคณะกรรมการองค์กรเหมืองฝายด้วย

ข้อเสนอแนะ ควรมีส่งเสริมบทบาทขององค์กรชุมชนร่วมกับ อบต. ควรมีการจัดตั้งกองทุนเพื่อการพัฒนาทรัพยากรชุมชนในระดับท้องถิ่น การให้สถานภาพทางกฎหมายขององค์กรดั้งเดิมและควรมีการฝึกอบรมเทคนิคการบริหารจัดการทรัพยากรชุมชนแก่แก่ องค์กรดั้งเดิมเพื่อใช้เป็นแนวทางในการส่งเสริมศักยภาพของวัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิมให้มีความเข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้ และพัฒนาได้อย่างต่อเนื่องภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นในภาคเหนือ ซึ่งการพัฒนาดังกล่าวสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศและแนวทางการพัฒนาตามปรัชญาเศรษฐกิจแบบพอเพียง